

Pääkirjoitus

Maunu Häyrynen

Rajoja tilassa ja ajassa

Tämän teemanumeron aiheena ovat rajat, rajamaat ja rajamaamaiset. Aihepiiriä on puitu meilläkin paljon alkaen Anssi Paasin urauurtavasta *Territories, boundaries and consciousness* -teoksesta (1996) ja tuoreempina kotimaisina esimerkkeinä eri tieteenalojen piiristä mm. Maria Lähteenmäen *Kalotin kansaa* (2004) ja Kimmo Katajalan *Suurvallan rajalla* (2005), Taneli Eskolan *Rajanylityksiä* (2005), artikkelikokoelmat *Rajanylityksiä* (toim. Olli Löytty 2005) ja *Nykytulkeintojen Karjala* (toim. Outi Fingerroos & Jaana Loipponen 2007) sekä *Fennian* (1/2004), *Terran* (3/2005) ja *Idäntutkimuksen* (4/2005) teemanumerot. Nyt tarkastelun keskiössä on rajojen ja rajamaiden historiallisuus, jota määrittelevät tilallisten jakolinjojen rinnalla ajalliset. Rajaa suhteessa menneisyyteen käydään niin konkreettisissa ympäristön kerrostumissa kuin maiseman lukutavoissa ja paikkamuistoissakin.

Klassinen geopoliittinen raja esitetään abstraktina viivana, joka ei sisällä enempää informaatiota jakamistaan alueista tai historiastaan kuin sääkartan rintamalinjat. Rajaviiva ilmaisee absoluuttisen tila-ajan, joka kieltää historiallisesti muodostuneet aste-erot, jatkumot ja limittymiset. Institutionaalinen raja näyttyy puolestaan fyysisenä infrastruktuurina ja ympäristönä, jossa liikkuminen tai katse ovat tarkoin säädeltyjä. Varsinainen rajalinja jää lähes huomaamattomaksi sen ympärille rakennettujen tehostetun tarkkailun vyöhykkeiden rinnalla. Sen kohdalla vallitsee sosiaalinen nollapiste, valvottu luonnon-tila, jonka muuttumattomuutta rajavartijat ja muut virkamiehet ylläpitävät uutteralla rutiinien toistolla. Kauttakulkijoissa tapahtuu rajanylityspaikassa muodonmuutos kansalaisesta vierailijaksi, joskus myös laillisesta subjektista lainsuojattomaksi, tai päinvastoin.

Toisinaan rajalle voi kohtaamispaikkana kehittyä monumentaaliset mittasuhteet, kuten vuosisadat vastakkain seiselle Narvan ja Ivangorodin linnoituksille Viron ja Venäjän nykyrajalla tai monille muille vanhoille rajapaikkakunnille. Nykyiset maarajat ovat kuitenkin pääosin yhdenmukaisia epäpaikkoja, välitiloja, jotka erottaa toisistaan vain symbolien perusteella. Kun valtakunnanrajan voimassaolo lakkaa, se katoaa lyhyessä ajassa lähes jäljettömiin, usein tietoisten ponnistusten saattamana. Rautaesirippuun puoli vuosisataa sitten kuuluneen Porkkalan vuokra-alueen rajan paikantaminen maastossa vaatii tänä päivänä jo vaivannäköä. Vakiintuneet rajalinjat voivat kuitenkin säilyä kauan muistissa: useat Pietariin matkaajat ovat edelleen tietoisia vanhan rajan ylityksestä Siestarjoella ja joku voi muistaa rajan menneen joskus Kymijoen suulla. Rajamerkit ja paikannimet kertovat vielä vanhemmista, jo hämmästyneistä rajoista.

Rajan maisemasta siirrytään rajamaamaisemaan, jonka roolit kansallisvaltion esittämisessä ovat olleet moninaiset. Kaavamaisen vyöhykkeisesti kuvatussa kansallisessa tilassa rajamaat esiintyvät usein luontoperiferioina ”perikansallisen” syvän maaseudun ja keskusalueen rinnalla. Rajan läheisyys luo rajamaamaisemiin ambivalenssia ja saa aikaan korostetun tarpeen niiden määrittelyyn kansallinen – ei-kansallinen-akselilla, mikä näkyy raja-alueiden erityispiirteiden huolellisena seulontana, rajaamisena ja uudelleenestämisenä. Valtakulttuurin kannalta raja-alueille ominainen kulttuurien sekoittuminen muodostaa uhan estämällä toiseuden yksikäsitteisen paikantamisen. Vastauksena voivat olla pakotetut rajanvedot väestöryhmien tai ympäristön ajallisten tasojen välillä.

Turun yliopiston maisemantutkimuksen koordinoima, Suomen Akatemian ”Muuttuva Venäjä” -tutkimusohjelman rahoittama *Rajamaamaisemat*-hanke (2004 – 2006) on tarkastellut Suomen, Viron ja Venäjän historiallisia raja-alueita juuri jaetun rajamaamaiseman näkökulmasta. Turun, Pietarin ja Tarton, sittemmin Tallinnan yliopistojen tutkimusryhmät ovat tutkineet päällekkäisiä raja-alueita sekä niihin liittyviä mielikuvia kukin omasta näkökulmastaan tarkastellen rajamaiden merkitystä kansallisten identiteettien rakentamisessa sekä rajan muutosten vaikutuksia rajamaayhteisöjen paikkakäsityksiin ja rajamaamaiseman historialliseen erilaistumiskehitykseen.

Osahankkeissa, joiden kohdealueina olivat Hiitola, Ida-Viru ja Setomaa, tarkasteltiin maisemaa sekä alueellisenä ja maankäytöllisenä kategoriana että representaationa. Hankkeen painopiste siirtyi tutkimuksen myötä rajamaamaisemien alueellisesta ja ikonografisesta tarkastelusta niiden ajallisiin kerrostumiin. Samaan aikaan toinen Turun maisemantutkimuksen hanke, Suomen kansallisen kulttuuriperinnön rakentumista tutkiva *Menneisyyden politiikka*, päätyi puolestaan tarkastelemaan rajanvetotyötä osana kulttuuriperinnön tuottamista sen eri osa-alueilla. Käsillä oleva teemanumero perustuu suurelta osin näihin tutkimushankkeisiin.

Teemanumeron ensimmäinen kirjoittaja on Outi Fingerroos, jonka kohteena on Karjala muistin ja utopioiden paikkana. Fingerroos tarttuu muistitietotutkimuksen avulla sodanjälkeiseen siirtokarjalaisten muistelupuheeseen, jossa vanhat Karjala-myytit korvautuivat evakkomuistojen ruokkimilla paluuhaaveilla. Samoja menetyksen teemoja tarkastelevat Daniel Nagy ja Janne Kumpulainen, joiden artikkeli rakentaa vertailevaa näkökulmaa luovutetun Karjalan ja nykyisin Romaniaan kuuluvan, osin unkarinkielisen Transilvanian erilaisten lukutapojen välille.

Milla Hannulan aiheena on Kannaksen alueellinen identiteetti Venäjän osana. Uskonnon merkitys tulee esiin kolmessa ensimmäisessä osuudessa: Fingerroosin kuvaamassa Karjalaan paluun utooppisessa lunastusvisiossa, Nagyn ja Kumpulaisen käsittelemässä kulttuuriperintötyössä, jossa rajantakaisia kirkkorakennuksia halutaan säilyttää tai muistaa yhteisöllisinä maamerkkeinä sekä Hannulan tarkastelemassa Kannaksen maiseman ortodoksisessa haltuunotossa neuvostoajan jälkeen. Kun eri uskontokuntien kirkkoja on voitu kilpailevan ideologian tuotteina hävittää tai muuttaa, Netta Böökin tutkimiin suomalaiskaisuksiin käyttö rakennuksiin ei ole itsetarkoituksellisesti puututtu sotien jälkeen, vaan uusi asujaimisto on pitänyt niitä arvossa.

Veronique de Graven, Anu Printsmanin, Hannes Palangin, Veerle van Eetvelden ja Marc Antropin yhteisartikkeli perustuu Ida-Virun rajamaakunnan viron- ja venäjänkielisten koululaisten maisemakäsityksistä tehtyyn haastattelututkimukseen. Tutkimus osoittaa ryhmien maisemakäsitykset pääpiirteissään samankaltaisiksi, mutta maiseman piirteiden tunnistaminen ja preferenssit vaihtelevat kieliryhmittäin. Ryhmien välinen rajanveto tapahtuu maiseman ajallisten kerrostumien perusteella vironkielisten suhtautuessa venäjänkielisiä kriittisemmin palavakivivyöhykkeen neuvostoaikaiseen teollisuusmaisemaan.

Muista kuin kansallisista rajanvedoista kertovat kaksi viimeistä osuutta. Jarkko Saarisen kohteena on rajamaakunta Lappi esimerkkinä periferia-alueisiin kohdistuvasta joukkoturismista, jossa paikallisia erityispiirteitä kehystetään ja marginalisoidaan globaalin matkailuteollisuuden ehdoilla kestävän kehityksen retoriikasta huolimatta. Leena Valkeapää toteaa puolestaan Ulvilan kaupungin hyödyntävän imagorakennuksessaan eri tavoin tietoa keskiaikaisesta alkuperästään siinä missä Rauma pyrkii häivyttämään keskiaikaa taustalle.

Objektiivisia tai tasapuolisia tulkintoja yli alueellisten, kulttuuristen tai ajallisten rajojen on turha tavoitella. Näkökulmaa voidaan kuitenkin laajentaa yksittäisten merkitysyhteyksien ulkopuolelle. Dualistisen rajankäyntityön tilalle nousevat tällöin tarkastelun keskiöön *käännökset*, jotka eivät poista tulkintaeroja mutta mahdollistavat rajat ylittävän vuoropuhelun. Nämä käännökset ovat myös tämän teemanumeron ja siinä esiteltujen tutkimushankkeiden yhdistävä tekijä.